ڕوناکبیری لە کتێبی

"زمانی نەتەوایەتیی کوردی"دا

غازی فاتح وەیس

زمانی نەتەوایەتی ی کوردی

: دانـانی :

الدکتور کامل حسن البصیر

ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری عراق
پرۆفیسۆری یاریدەر ـ کۆلیجی ئەدەبیات
زانکـۆی المستنصریـە

١٤٠٤ ك ـ ١٩٨٤ ز

چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق

پێشەکی : -

کتێبی (زمـانی نەتـەوایەتیی کوردی) یەکێکە لە بەرهەمە بە نرخەکانی مامۆستای زانا دوکتۆر کامل بەصیر، ئەم کتێبە بریتی‌یە لە (٨٩) لاپەڕەو کۆڕی زانیاریی عیراق (دەستەی کورد) لە ساڵی (١٩٨٤)دا لە چاپی داوە. ئەم بەرهەمەو هەریـەکێـك لە بەرهـەمـەکـانی‌تری دوکتۆر کامل، جێگای دیاری‌کراوی خۆیان لە مەزرای ئەدەب و زمانی کوردی‌دا هەیە.

زمـانی یەك گرتـووی کوردی هەمیشـە یەکێـك بووە لەو کێشە سەرەکی‌یانەی کە تووشی ڕۆشنبیری کورد بووە، چ زمـانـەوان بوویـێ‌و چ ئەدیـب بوویێ. هۆی سەرەکـی سەرهـەڵ دانی ئەم کێشـەیـەش دەگەڕێتەوە بۆ زۆریی زاری کوردی‌و زۆریی زاریش جۆرەهـا هۆی هەیـە. بێ‌گـومـان زۆری زار لە زمـان دا دیـاردەیـێـکـی سروشـتی‌یـەو بە کەم وکورتی دانانرێ، بەڵام نەبوونی زمانێکی یەك گرتوو بۆ میللەتێك کۆسپێکی هەرە گەورەیە لە ڕێگەی ئەو میللەتەداو بە کەم وکورتیی‌یێکی یەك جار گەورە دادەنرێ. لەبەر ئەمە، دەبینین لە کۆن و نوێ‌دا بووەتە مایەی لێ‌کۆڵینەوەو چەندو چوون کردن لە نێوان ڕۆشنبیرە کوردەکان داو هەریەکێك لە قوژبنێکـەوە ویستـوویەتی چارەسەرێکی بۆ بدۆزێتەوە. واتە خزمـەت گوزاری زمـانـی کوردی مەبـەسـتی سەرەکـی هەموویان بووە. بۆ نموونە دوکتۆر کامل لەم کتێبەدا دەڵێ :

بۆیـە هیـوادارین کە ئەم پسپـۆرە زانـایانە بێن بە دەنگی ئەم لێ‌کـۆڵینـەوەیـەوەو بە چاوی هەڵ سەنگـانـدن تەماشای بکەن و هەرچی تێ‌بینی‌یەکیان دەرحەقی هەیە بە مەبەستی خزمەت گوزاری زمانە شیرینەکەمان بیخەنە ڕوو. (ل ـ ٩).

ئەم جۆرە هەڵوێستە لە لێ‌کۆڵینەوەی هەموو یەکێك لەو لێکـۆڵـەرەوانـەدا دەبینرێ، چی بە ڕاستـەوخـۆو چی بە ناڕاستـەوخـۆ. لەبـەر ئەمـە منیش دەمـەوێ وەکـو ئەو لێکۆڵـەرەوانـە خزمـەتێکی زمـانی کوردی بکەم و مەرجیش

ی‌یە ئەم وتارەی ئێمە تەنیا رەخنەگرتن بێ لە کتێبەکەی دوکتۆر کامل، بەڵکو بەشداری کردنێکە لەو ئەرکە پیرۆزەی دوکتۆر (کامل)دا، واتە مەبەستی هەموومان حەل کردنی ئەو کێشەیەیە کە پێی دەوترێ زمانی یەك گرتووی کوردی، (زمانی نەتەوایەتیی کوردی).

یەکەم: ناونیشانی کتێبەکە.

بە لای منەوە هەر تەنیا ناونیشانی کتێبەکە، بێ ئەوەی تەماشای ناوەرۆکەکەی بکەین، جۆش و خرۆشی زمان پەروەرێتی دەخاتە دڵ و دەروونی خوێنەرەوە، دەوری گەیشتنی هەواڵێکی نەزانراو دەگەیەنێ، چونکە تا ئێستا، یان لەبەر ئەوەی ئێمە رێمان پێ نەبردووە، یان لەبەر ئیمان لاوازی بەرامبەر بە زمانی کوردی، کەسمان ئەم ناوەمان بەم جۆرە بەکار نەهێناوە. کەوابێ ئەم ناونیشانەیە ئەو هۆ سایکۆلۆژی‌یەی سری‌یەوە کە لە دڵ و دەروونمان دا پەنگی خواردبۆوەو زمانەکەی خۆمانی لاسوك کردبووین. لە هەمان کات دا ئەم ناونیشانەیە وەکو گورزێك وایەو تەنگای حەزلێ‌نەکەرانی زمانی کوردی دەتۆزێنێتەوە. لەبەر ئەمە پێویستە پشتگیریی پرۆژەکەی دوکتۆر کامل بکرێ، چونکە لەگەڵ خواست و ئاواتی هەموو خوێندەوارێکی کوردا دەگونجێ.

دووەم: ئەم کتێبە لە رووی رێبازی لێکۆڵینەوەوە

ئەگەر تەماشای بەرهەمە کوردی‌یەکان بکەین، دەبینین بە دەگمەن پەیرەوی‌یێکی تەواوی رێبازەکانی لێکۆڵینەوەیان تێ‌دا کراوە، بەڵام لە گشت بەرهەمەکانی دوکتۆر (کامل)دا ئەم لایەنە فەرامۆش نەکراوەو زانستانە تەکنیکی فۆرم و ناوەرۆکی لێکۆڵینەوەی زانستی تێیان دا چەسپاندووە. وە هەر دوکتۆر (کامل)یشە یەکەم لێکۆڵینەوەی دەربارەی رێبازی لێکۆڵینەوەی زانستی بە زمانی کوردی نووسیوەتەوە.[1] لەبەر ئەمە نابێ لامان سەیر بێ ئەگەر ئەم رێبازە باڵی بەسەر هەموو بەرهەمەکانی ناوبراودا کێشابێ. بۆ نموونە لەم کتێبەی‌دا بە پێشەکی‌یێکی گەلێ بە نرخ، بە کورتی ئەو هەوڵ و تەقەلایانەی کە بۆ دامەزراندنی زمانێکی یەك گرتووی کوردی دراون، دەست نیشان کردووە. ئەم هەوڵ و تەقەلایانەش بەستنی کۆرو چاوپێکەوتن و نووسینەوەن دەربارەی زمانی یەك گرتووی کوردی. بەم جۆرە، جگە لە پێشنیارو بیروراکانی نێو کتێبەکە، سەرانسەری کتێبەکە کورتە مێژوویێکی گەلێ بە نرخە دەربارەی ئەو هەوڵانەی کە دەربارەی زمانی یەك گرتووی کوردی دراون و سوودێکی زۆری هەیە بۆ نەوە تازەکانی کورد. هەروەها دانەر بابەتەکانی نێو کتێبەکەی وەکو زنجیرێکی ئاڵقە بە ئاڵقە بەیەکەوە بەستووەو وای لە خوێنەر کردووە بە تام و چێژێکی زۆرەوە کتێبەکە بخوێنێتەوە. جگە لەمەش سەرانسەری کتێبەکەشی کردووە بە جۆرەها ئەنجام و پێشنیاری بەسوودو ئەوەندەی هێشتووەتەوە، یان دەبێت یەکسەر پەیرەوی بکەین، یان ئەوەتا چەندو چوونێکی زۆری لەسەر بکەین، بێ‌گومان ئەمەش مایەی شانازی کردنە لای ئەو کەسانەی کە نرخی زانستیان لا گرانە.

سێیەم: ناوەرۆکی کتێبەکە.

ئەوەی زیاتر سەرنجی خوێنەر رابکێشێ، بە تایبەتی ئەوەی زمانەوانی راستەقینە بێ، ئەوەیە کە دوکتۆر کامل زمان و زارو ئاخاوتنی لەیەك جیاکردۆتەوەو ئەم جیاکردنەوەیەش پێویستی بە روون کردنەوە هەیە، چونکە ئەم سێ بەشە لەم کتێبەدا سێ کوچکانەیێکی یەك نەگرتوویان پێك هێناوە. جگە لەمەش دانەر نرخێکی یەکجار کەمی بۆ ئاخاوتن داناوە. بۆ نموونە دەڵێ:

«قسەکەر لە سازکردنی دەنگ و وشەو رستەو دارشتنە گشتی‌یەکان دا تا رادەیێکی زۆر ئازادو سەربەستەو پەیرەوی

دەستوورو بنەواشەی زمانی ناکات. (ل ١٢) هەروەها دەڵێ:

لەم ڕۆژانەدا بە دەگمەن دەبیستین کە دوێنەری کورد لە کاتی ئاخاوتنی‌دا پەیڕەوی دەستووری بنیات نانی ڕستەی کوردی ڕەسەن بکات. (ل ١٤).

دیسان دەڵێ:

کەچی ئاخاوتن چالاکی‌ییەکی کەسی‌یە لە کۆڕی ئیش و کاری ڕۆژانەدا لەبەر خێرایی گەیشتن بە مەبەست بەبێ پەیڕەوی‌کردن شێوەی زارو دەستووری زمان ئەنجام دەدرێ. (ل ٢٢).

ئەگەر تەماشای ئەو کتێبانە بکەین کە دەربارەی زانستی زمان نووسراونەتەوە، بە تایبەتی ئەوانەی کە لە مێژووی زمان دەکۆڵنەوە، دەبینین زۆر دەمێکە نووسینەوەو ئاخاوتن لە یەکدی جیاکراونەتەوەو هەریەکەش سنوورێکی تایبەتی بۆ دانراوە. لە کۆن دا کەرەسەی دیراسەکردنی ڕێزمانی زمان لە نووسینەوەوە وەردەگیراو لە سەردەمی ئێستاش دا لە ئاخاوتنەوە تەنگە و چەڵەمەی زمان یەکالا دەکرێتەوە. بۆ نموونە لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا زانای زمانەوانی (دی سۆسێر) زمان و ئاخاوتنی لەیەك جیاکردەوەو دیراساتی سینکرۆنیك (Synchronic) و[2] (دایەکرۆنیك)ی هێنایە کایەوە. بەم جیاکردنەوەیە دیراساتی زمانەوانی تازە دەستی پێ‌کردو تا ئێستاش ناوی (دی سۆسێر) وەکو ئەستێرەیێکی گەش لە ئاسمانی دیراساتی زمانەوانی‌دا دەدرەوشێتەوە. بە گوێرەی بۆچوونی (دی سۆسێر) زمان بریتی‌یە لە سیستەمێکی یەك گرتووو لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی‌تر دەگوێزرێتەوەو ئاخاوتنیش ئەو قسانەیە کە قسەکەر دەی‌ڵێ‌و لێیان تێ‌دەگات. لەم دوایی‌یەدا (چۆمسکی) ناوی توانای تێ‌گەیشتنی لە یەکەم ناو ئەوی دیکەشیان توانای بەکارهێنانی زمان. بەم جۆرە دەتوانین ناوی یەکەم بنێین دەستوورەکانی زمان و ئەوی‌تریان بەکارهێنانی ئەو دەستوورانە. واتە زمان چی نووسینەوە بێ یان ئاخاوتن، بێ دەستوور کارناکات. ئەم دەستوورانەش لە مێشکی ئادەمیزاددا ڕەگ و ریشەیان داکوتاوەو هەرکاتێ بیەوێ بە ئاسانی‌و بێ هەڵەکردن بەکاریان دەهێنێ چی بۆ نووسینەوە بێ‌و چی بۆ ئاخاوتن.

ئەمجا بابزانین لە زانستی زمان دا چۆن تەماشای نووسینەوەو ئاخاوتن کراوە: بۆ نموونە چۆن لایۆنز دەڵێ:[3]

ڕێزمانزانە کۆنەکان وایان دەزانی کە زمانی قسەکردن پایەیێکی کەمتری هەیەو لە ئاخاوتن دا مرۆڤ پەنا دەباتە بەر نووسینەوە. (ل ٣٨).

هەر لە هەمان لاپەرەدا دەڵێ:

زمانەوانە تازەکان گەیشتنە ئەو ڕاستی‌یەی کە زمانی قسەکردن سەرەکی‌یەو نووسینەوە تەمسیلی قسەکردنە لە بوارێکی جیاوازدا.

دیسان دەڵێ:

لە چاخەکانی ناوەڕاست داو هەتا سەدەی حەڤدەهەم و هەژدەهەم ڕێزمان زان ئەو زمانەی شی نەدەکردەوە کە خۆی بەکاری دەهێنا، بەڵکو ئەو زمانەی شی دەکردەوە کە لە کۆن دا شاعیرو فەیلەسووفەکان بەکاریان دەهێنا. ئەمەش ئەو هەڵەیەیە کە من ناوی دەنێم هەڵەی کلاسیکی لە بۆچوونی شی‌کردنەوەی زمانەوانی‌دا (ل ١٤).

ڕێزمان زانەکان وایان لەیەك دەدایەوە کە ڕێزمان هونەری نووسینەوەی تەواوەو دەبێ تەنیا لە نووسینەوەی ئەدیب و شاعیرەکانەوە نموونە وەربگیرێ (ل ١٨ - ١٩).

جگە لەمەش زانستی زمان ئەوەی سەلماندوە کە زمان هەمیشە لە گۆڕان دایەو مێشکی مرۆڤ بەرپرسیارە بەرامبەر بە گۆڕان و زیادکردن و لەناوچوونی دەنگ و سەرهەڵدانی وشەی نوێ‌و ئەو دەستەواژە تازانەی کە لە زمان دا دروست دەبن و ئاخاوتنیش مەڵبەندی ئەم جۆرە گۆڕانەیەو دەبێ لە نووسینەوەدا پەیڕەوی بکرێن.

بەم جۆرە زمانی قسەکردن ئەساسی زمانی نووسینەوەیە، چونکە هەر دوور نەڕۆین مێژووی نووسینەوە لە شەش

هەزار ساڵ زیاتر تێ ناپەڕێ، بەڵام مێژووی قسەکردن دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دەمەی ئادەمیزاد پەیدابووە.

لە نووسینەوەو ئاخاوتن دا دوو ئاستی جیاواز هەیەو بە پێی دەستووری گواستنەوە بەیەکەوە دەبەسترێن، یەکێکیان پێی دەوترێ ئاستی ژێرەوەو ئەوی تریان ئاستی سەرەوە. لە نووسینەوەدا زۆرتر ئاستی ژێرەوە بەکار دەهێنرێ، چونکە مرۆڤ لە نووسینەوەدا بیرکردنەوەیێکی قوڵ تر بەکار دەهێنێو هەمیشە دەیەوێ زیاتر بیرەکەی ڕوون بکاتەوە، چونکە کەس بەرامبەری ناوەستێو تەنیا خۆیو کاغەزەکەی بەردەستی بەشداری دەکەن، بەڵام لە قسەکردن دا زیاتر ئاستی سەرەوە بەکار دەهێنرێ، چونکە ئەوەی پێویستە ئەوترێو ئەوەی پێوەندی بە ئاستی ژێرەوەیە لە قسەکردندا، لە مێشکی قسەکەرو بیسەردا لەیەك دەدرێتەوە. بەشێك لە ئاستی ژێرەوە ڕاستەوخۆ بەستراوە بەو ڕوداوەوە کە قسەکەرو بیسەر باسی لێوە دەکەن و هەندێکی تریشیان بە لەش، یان بە بزواندنی دەست و سەرو شان. . . هتد دەردەبردرێن.

بەم جۆرە لە ئاخاوتندا ئەوەی زۆر گرنگ نەبێ ناوترێت، بەڵام دیسان ئەوانەی کە دەوترێن بەپێی دەستووری تایبەتی ئاخاوتن جێبەجێ دەکرێن، چونکە ئەگەر بەپێی دەستوور ئەنجام نەدرێن، ئەوا ناتوانرێ ناوی زمانیان لێبنرێ. هەر بۆ نموونە ئەگەر یەکێك لە قسەکردن دا درێژە بە قسەکردن بداو ئەوانەی کە پێویست نین دووبارەیان بکاتەوەو وشەو.ڕستەی زیاد لە پێویست بجوێتەوە، ناوی چەنەباز، یان زۆربلێ، یان خەڵەفاوی لێدەنێین، هەر نەبێ ئەوەی گوێ دەگرێ وەڕس دەبێو واتێدەگات کە قسەکەرەکە بە نەزانی دادەنێ. بەڵام لە نووسینەوەدا پێویستە نووسەر گەلێ شت ڕوون بکاتەوە چونکە کاتێ خوێنەر ئەو نووسینەوەیە دەخوێنێتەوە نووسەرەکەی لەبەردەم دا نییە بۆ ئەوەی شتی پێویستی بۆ ڕوون بکاتەوە.

بۆ نموونە دوکتۆر کامل لە لاپەڕە (١٢٢)دا دەڵێ:

زمان هۆی دەربڕینی گشت ئەندامەکانی نەتەوەیەکە بەڵام زار شێوازی دەربڕینی کۆمەڵێك لەو نەتەوەیەیە. . کەچی ئاخاوتن چالاکییێکی کەسییە. (ل ٢٢). ,

ئەوەی ڕاستی بێ زمان بەم شێوەیە دابەش دەکرێ:

زمانی ستاندەرد ← زار ← ئاکسێنت

ئاخاوتن ئاخاوتن ئاخاوتن

نووسینەوە

بەم جۆرە ئاخاوتنی زمانی ستاندەرد دەبەسترێت بە نووسینەوەوە، چونکە نووسینەوە، کەرەسەکانی لە ئاخاوتنەوە وەردەگرێ، بەڵام زارو ئاکسێنت لە ئاخاوتن بەولاوە نارۆن. ڕاستە ئاخاوتن چالاکییێکی کەسییە، بەڵام هیچ جۆرە تایبەتییەك نییە لە زمانی ستاندەردو زاری جیا بکاتەوە، چونکە زمان هەرچی بێ، زمانی ستاندەرد بێ یان زار ئاخاوتنی هەیەو ئەو زمانەی ئاخاوتنی نەبێ بە زمانێکی مردوو دادەنرێ.

بۆ نموونە پیتی (K) ی وشەی (Knife) ی ئینگلیزی بە پیتێکی مردوو دادەنرێ لەم وشەیەدا چونکە نادرکێنرێو ئەو وشەیەی کە بۆ ماوەیێکی زۆر لە ئاخاوتن دا بەکار نەهێنرێ دەمرێو تەنیا لە فەرهەنگ دا دەمێنێتەوە، بەڵام ئەگەر هاتوو بەپێی دەست نیشان کردنەکەی دوکتۆر کامل بڕۆین دەتوانین بەم شێوەیەی خوارەوە دەست نیشانی زمانی کوردیو زارەکانی بکەین: ,

زمانی نەتەوایەتیی کوردی

زار زار زار زار

زار

زمانی ستاندەرد

نووسینەوە

لێرەدا ئاخاوتنمان هەڵ گرت، ئەگەرچی ئەم کارە دژی هەموو یاسایێکی زانستی زمانە، چونکە زمان هەرچۆنێك دابەش بکرێت دەبێ دوو بەش بێ، یەکێکیان نووسینەوەو ئەویتر ئاخاوتن. هەروەها ئەگەر ئاخاوتنیش هەڵ بگرین، ئەوا دەبێ زانستی دەنگ و فۆنۆلۆجیش لە بەشەکانی تری زمان دابڕین. بەڵام گریمان وازمان لە هەموو یاسایێکی زانستی زمان هێناو تەنیا لەبەر خاتری ئەوەی زمانێکی یەك گرتووی کوردی دروست ببێ، هەموو ڕێگەیێکی نابەجێی زمانەوانیمان بەکارهێناو ئاخاوتنمان بە هیچ دانەنا، دەبێ یەکەم شت ئەوە بکەین کە نەهێڵین بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ کەس قسەبکات و کەسیش لەو شتانە زیاتر نەنووسێتەوە کە ئێمە پێی دەڵێین و دەبێ ئەوەی ئێمەش دایدەنێین لە ئاخاوتنەوە وەرنەگیرێ. ئەگەر چی دیسان ئەمەش دژی زانستی زمانە، چونکە زانستی زمان دەڵێ: دەبێ زمانەوان وەسفی ئەو ڕێگەیە بکات کە قسەکەر بەکاری دەهێنێ لە قسەکردن دا، نەك وەسفی ئەو ڕێگەیەی کە فەرزدەکرێ و ئەبێ قسەکەر لە سەری بڕوات.

دیسان گریمان بە پێچەوانەی زانستی زمانەوە ئەم کارەمان جێبەجێ کرد، ئایا دەتوانین زمانی هەموو کوردێك ببەستینەوە؟ یان ئایا دەتوانین قەڵەم لە هەموو کوردێك بسێنینەوە، یان قەڵەم هەڵ گرتن قەدەغە بکەین و تەنیا پەیرەوی قسەکانی ئێمە دەکەن؟

ئەوەی شایانی باسە ئەگەر زارێك هەل و مەرجی بۆ ڕێك کەوت و بوویە ئەساسی زمانی ستاندەرد، دەبێ هەموو هەل و مەرجێکی تری بۆ دروست بکرێ بۆ ئەوەی ئەو ئەساسە نەڕووخێ یان بۆ ئەوەی ئەو ئەساسە تەواوبکرێ. بەڵام ئەگەر هاتوو زارێکی تر لە پاڵ ئاخاوتنەوە، پێی نووسرایەوەو بەرامبەر بەو زارەکەی تر وەستا، ئەوا گومانی تێدا نی یە دەبێ یەکێك لەم دوو شتە بقەومێ:

١ ـ یان دەبێ ئەو زارەی کە لەپێشەوە نیمچە زمانێکی ستاندەردی لێ دروست بووە سەرشۆڕبکات و چی تر بەردەوام نەبێ لەو هەوڵەیدا.

٢ ـ یان دەبێ زاری یەکەم و زاری دووەم هەریەکێکـ ـ بین بە زمانێکی سەربەخۆ. وە ئەگەر سەیری مێژووی زمانەکانی گێتی بکەین دەبینین بەم شێوەیە زمان یان ... مردووەو زمانی تازەو زاری تازە دروست بووە. ئەمەش حـ... ئێستای زمانی کوردییە، ئەگەر بمانەوێ و نەمانەوێ.

بەپێی ڕای ڕۆمان یاکۆبسن، زمان وەکو زیندەوەر وایە بەپێی ماوە هەندێ لە شانەکانی دەمرن و هەندێ شانەی نوێ جێگایان دەگرنەوە.

بەم جۆرە گۆڕان دروست دەبێ و ئەم گۆڕانەش زیاتر ـ گۆڕانی دەنگەوە دەست پێدەکات و بە تایبەتی بزوێنەکانی (ڤاوڵەکانی) وشەو بە هۆی گۆڕانیانەوە لە ماوەیێکی دوورو درێژدا وشە دەگۆڕێ و لە ماوەیەکی دوورو درێژ تریش د... سیستەمی ڕستە، یان بەشەکانی ڕستە دەگۆڕێ یان باشتر بڵێین ستراکچەری زمانەکە دەگۆڕێ.

گومانیش لەوەدا نی یە کە زمان بریتی یە لە کۆمەڵێك ستراکچەری چنراوو بە هۆی دەستوورەوە لەیەك دەدرێن. کەوابو زمان تەنیا لە وشە پێك نەهاتووە بەڵکو لە دەنگ و فۆنیم و مۆرفیم و وشەو فرەیزو لاڕستەو ڕستە پێك هاتووەو هەریەکێك لەمانەش لە ئاستێکی تایبەتی دا لێی دەکۆڵدرێتەوە. بەڵام یەك شت هەیە لێرەداو نابێ لە بیری بکەین ئەویش مەسەلەی دەوڵەمەندی زمانە، ئەگەر زمان لە هەموو بوارێك دا بەشێوەیێکی فراوان بەکارهێنرا، ئەوا بەم لاو ئەو لادا پەل دەهاوێژێ و لە هەموو کون و قوژبنێکەوە وشە وەردەگرێ بەرەبەرە دەوڵەمەند دەبێ.

لە لایەکی ترەوە دوکتۆر کامل دڵێ بەوە خۆشە کە دوکتۆر جەمال نەبەز دەڵێ: ڕۆژێ لە ڕۆژان هەندێ لە ڕاناوەکانی کرمانجی ژوورو لە کرمانجی ناوەڕاست دا هەبوون.

ئێمە لێرەدا دەڵێین: لە سەدەی حەڤدەهەم دا چەند زانایێکی زمانەوانی دەرکیان بە هەبوونی هاوبەشی نێوان زمانی لاتینی و سەنسکریتی و گریکی و جەرمانی کردو

دەستیان کرد بە لێکۆڵینەوەی فیلۆلۆژی بەراووردو ئەوەیان بۆ ڕوون بووەوە کە ئەم زمانانە لە بنەڕەت دا سەربەیەك بنەماڵە بوون، چونکە لە گەلێ ڕووەوە لەیەك دەچوون. ئەم جۆرە لێکۆڵینەوەیە لەو سەردەمەدا گەلێ بەنرخ بوو بۆ یەکالاکردنەوەی مێژووی خێزانە زمانەکان. بەلام ئایا بەراوردکردنی زارەکوردییەکان چ سوودێکی هەیە بۆ بنیات نانی زمانێکی یەك گرتووی کوردی؟ لە وەلام دا دەتوانین بلێین بەراوردکردنی زارە کوردییەکان بە لای کەمەوە سێ سوود بە ئێمە دەبەخشێ: -

٢ - دەرخستنی لایەنی لێك چوونی نێوانیان.

٣ - وەرگرتنی وشەو زاراوە لە یەکدییەوە.

بەراوردکردنی ئەو زمانانەی سەرەوە بە هیچ شێوەیێك ئەو زمانانەی لەیەکدییەوە نزیك نەدەکردەوە چونکە هیچ هۆیێك نەبوو یەکیان بخاتەوە، بەلام بەراوردکردنی زارەکوردییەکان، لە یەکدییەوە نزیکیان دەخاتەوە چونکە هەموو هۆییێك لە ئارادایە بۆ ئەم مەبەستە تەنیا هۆی ڕۆشنبیری خاوەن زارەکان نەبێ! هەروەها بۆ نموونە ئەگەر ئێستە خەلکی ڕۆما هەرچییێك بکەن ناتوانن ئەو زارە زیندوو بکەنەوە کە زمانی لاتینی لێ‌دروست بووە، جگە لەمەش زاری ڕۆما نەبوو بەو زمانە لاتینییەی کە هەموومان شتێکمان دەربارەی بیستووە، هەتا فەلسەفەو ئەدەب و مێژووی پێ نەنووسرایەوە، هەر کە بۆ نووسینەوە بەکارهێنرا ئەوانەی سەر بەزارەکانی‌تر بوون وازیان لەوە هێنا کە بەو زارانە بنووسنەوە، بەلام وازیان لەوە نەهێنا کە قسەیان پێ بکەن.

هەر بۆ نموونە لە چاخەکانی ناوەڕاست داو لە چاخی ڕاپەڕینیش دا قەشەکانی ئەورووپا لە کەنیسەدا زمانی لاتینیان بەکار دەهێناو ئەو سەردەمانەش زمانی لاتینی زمانێکی مردوو بوو و هەوڵێکی زۆریشیان دا، بۆ ئەوەی زمانی لاتینی زیندووبکەنەوە، بەلام هەوڵ دانەکەیان سەری نەگرت چونکە گەلێ هەل و مەرجی‌تر هەبوو، دەبوایە لەگەڵ هۆ ئاینییەکەدا یەك گرنەوەو یەکێك لەم هەل و مەرجانەش بەکارهێنانی زمانی لاتینی بوو بۆ نووسینەوەی ئەدەب و فەلسەفەو کتێب و ڕۆژنامەو بۆ هەلسووراندنی کاروباری ڕەسمی. هەر دیسان بۆ نموونە، هەموو عەرەب هەستێ دەتوانێ زمانی قورئانی پیرۆز بەکارنەهێنێ بۆ نووسینەوە؟ نەخێر ناتوانن چونکە هەموو هەل و مەرجێکی‌تر لەگەڵ هۆ ئاینییەکەدا یەکیان گرتووە، با هەرچی هونەرمەندی میسریش هەیە بە زاری میسری فیلم دەربکەن!

ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە دەبێ هەموو هەل و مەرجێك لە ئارادا بێ ئەمجا دەتوانرێ زمانێکی یەك گرتوو دروست بکرێت، ئەگەرچی زمان دروست ناکرێت بەلکو دروست دەبێ..

ئەمجا با بێینە سەر ئەو ڕێبازانەی کە بەرێز دوکتۆر کامل بۆ سازکردنی زمانی نەتەوایەتیی کوردی پێشنیاری کردوون.

یەکەم ڕێباز، بوژاندنەوەی زمانی کوردییە لە ڕێگەی بزاوتنی ڕابووردووی دێرینی زمانەکەو پشت بەستن بە موتربەکردنی. دوکتۆر کامل ئەم ڕێبازەی بە چاك نەزانیووە دەڵێ وەکو پینەدۆزی وایەو زوو هەل دەوەشێتەوە.

لێرەدا ئێمە پەنا دەبەینە بەر ڕای جۆن لایۆنز کە دەڵێ:

١ - زمانی ستاندەرد ئەگەر دروستیش بێ بەرگۆڕان دەکەوێ.

٢ - بنەمای ئەو زمانە دروست بووە زمانی قسەکردنە، بە تایبەتی زمانی قسەکردنی کۆمەلێك و قسەکردنی ئەو کۆمەلە خەلکەش زیادی بەسەر قسەکردنی کۆمەلە خەلکێکی‌تردا نییە، ئەگەر قسەکردنیان بۆ ماوەیێکی دووروودرێژ بۆ نووسینەوەی ئەدەب و لایەنەکانی ڕۆشنبیریو زانست بەکارنەهێنرێت.

لە پاڵ ئەم ڕایەدا دوو لایەنی گرنگ سەر هەڵ دەدەن:

١ - ناتوانرێ ناتەواویو تەواوی دەست نیشان بکرێت لە زمان دا، واتە ڕاستیو ناڕاستی دوو زار، یان دوو زمان،

دەست نیشــان ناکــرێت ئەگــەر لەگــەڵ یەکتــردا بەراورد نەکــرێن. کەوابێ ناتــەواوی یان تەواوی زارێــك لە چاو ئەویتردا دەردەکەوێ‌و لە ڕاستی‌دا هیچیان ناتەواونین.

٢ ـ مەسەلەی تێك شکانی زمان و پەرەسەندنی، لە یەك جیـاناکـرێتـەوە. تێك شکانەکە ئەگەر سروشتی بوو ئەوا بە پەرەســەنــدن دادەنــرێ، چونکـە بە گۆڕانێکی سروشتی دادەنرێ‌و گۆڕانی سروشتیش مێشکی خاوەن زمان دروستی دەکات.

بەم جۆرە زار، یان زمــان، نوقــســتــان نی‌یــە تا ئەو نوقستـانی‌یـە پڕ بکـرێتـەوە لە ڕێگـەی موتـربەکردنەوە، هەر پەرەسەندنێکیش سروشتی نەبێ سەرناگرێت.

دووەم ڕێبـاز ئەوەیـە کە دەبێ لە ڕێگـەی لێ‌کـۆڵینـەوەوە زمـانی یەك گرتـووی کوردی (نەتەوایەتی) دروست بکرێت بێ ئەوەی هیچ زارێکی کوردی بە سەرەکی دابنرێ.

بۆ پتـەوکـردنی قایـل نەبوونی دوکتۆر کامل بەرامبەر بەم ڕێبازە دەبێ بپرسین: ئایا دەبێ بە چی زارێك لێ‌کۆڵینەوە ئەنجام بدرێ؟ ئەگەر بە هەموو زارەکانی کوردی لێ‌کۆڵینەوە ئەنجام بدرێ دەربارەی خۆیان، ئەوا بۆ ماوەیەیێکی کەم، زیاتر لە پێنج زمانی کوردی دروست دەبێ!

لە سێیـەم ڕێبـازدا، دوکتـۆر کامل سازگەی دەنگەکانی زارە کوردی‌یـەکـان دەکـاتـە بنـەڕەتی دامـەزرانـدنی زمانی نەتەوایەتی‌و ئەمجا هەڵ بژاردنی ئەو دەنگانەی کە ڕەسەنن. لێـرەدا دەبێ پەنـا بەرینـەبەر زمانی قسـەکردن و قسـەکردنیش هەمیشـە لە گۆڕان دایـەو ناتـوانرێ دیراسەی مێژووی زمان بکرێت بەپێی ئاخاوتن.

لە چوارەم ڕێبــازدا دەڵێ دەبێ تاقــە وشـەیـەك بۆ تاقـە مەبـەستێـك بەکـاربهێنـرێت. کەوابێ، بەپێی ڕای دوکتـۆر کامل، دەبێ واز لە جۆرەها وشەی هاوچەشن بهێنین کە لە زارە کوردی‌یـەکـان دا بەکـاردەهێنـرێن. لێـرەدا دەبێ دوێش دابمێنین بەرامبەر بەوەی کە ئایا، بۆ نموونە، چی وشەیێك لەم سێ وشانە بەکاربهێنین کە هەموویان بۆ یەك مەبەست بەکاردەهێنرێن: شاخ، چیا، کێو.

بێ‌گـومـان دەبێ ئەوەش بڵێین کە دوکتـور کامل خۆشی ئەم ڕێبازەی بە چاك نەزانیوە.

لە پێنجەم ڕێبازدا دەبێ لە ڕێگەی وشەی ڕەسەنی زمانی کوردی‌یەوە زاراوەو وشە دروست بکرێت و ئەمجا سازکردنی زمـانی نەتـەوایـەتیی کوردی. واتـە بە پێـوانـەکردنی وشەی ڕەســەنی کوردی، وشـەی تازە دروست بکـرێت لە زمـانـە نەتەوایەتی‌یەکەدا. لێرەدا پەنا دەبەینە بەر ڕای جۆن لایۆنز کە دەڵێ: بۆ ماوەیێکی دوورودرێژ زمانەوانەکان لەو باوەڕەدا بوون کە بە هۆی قیـاســەوە وشــە لەدایــك دەبــێ یان سازدەکـرێت و هەنــدێ لە زمــانــەوانـەکـانیش ئەم جۆرە قیـاسـەیـان بە ڕووخـانـدن دادەنا، چونکە هەموو وشەکانی زمانێك بە تاقە ڕێگەیەك پێك ناهێنرێن. هەروەها لەوانەیە لە ئاکـامی تەشبیهـ کردن دا، بەپێی ڕێبــازێکی نەسـازی پێــك هێنــان، وشـەی نارەوا دروست ببێ، بە تایبـەتی لەو کاتەدا کە منداڵ تازە فێری زمان دەبێ بەڵام بەپێی ڕای جۆن لایــۆنـز، دروست بوونی وشـەی تازە بە هۆی قیـاسـەوە بە ڕووخـانـدن دانانرێ بەڵکو بە دەوڵەمەند بوون دەژمێردرێ‌و منـاڵیش کاتێ بەپێی ڕێبـازی نەسـازی پێك هێنان، وشەی نارەوا دروست دەکات، کاتێ گەورە بوو ڕاستی دەکاتەوە!

لە ڕێبــازی شەشــەم دا دوکتــۆر کامــل پێشنیــاری تێکەڵ کردنی ڕێزمانی زارە کوردی‌یەکان دەکات بۆ وەدەست هێنانی زمانی یەك گرتووی کوردی.

ئەوەی شایـانـی باس بێ ئەوەیـە کە هەر زمـانێـك سیستـەمێکی تایبـەتی هەیـە، زاریش بە هەمـان شێوە سیستەمێکی تایبەتی هەیە، ئەگینا بەزار دانانرێ.

دکتـۆر کامـل لە سازکـردنی ڕستـەداو لێکـدانی ڕستەی کرمـانجی ناوەراست و ژوورو، (کـوژ را)و (هـاتـەکـوشتن) دەکـاتـە نمـوونـەو بەپێی ڕای دوکتـۆر ئەگـەر بڵێین (پیاوەکە کوژ را) ئەوا دەتـوانـرێ بکـەرەکـەی بنـاسێنـرێ، بەڵام لە (هاتەکوشتن)دا بکەرەکە نادیارەو ناتوانرێ بناسێنرێ. لێرەدا ئەگـەر لە بادینـانی‌یـەکیش بپـرسیین ئەویش دەڵێ لە (هاتە کوشتن)دا دەتـوانـرێ بکـەرەکـەی بنـاسێنـرێ. ئەم جۆرە هەست کردنـە تەنیـا خاوەن زاریـان خاوەن زمـان دەرکی پێ‌دەکات و ئەمەش سری زمان و زاری ڕەچەڵەکە.

هەروەکو وتمان هەوڵ دانەکەی دوکتۆر کامل پرۆژەیێکی گەلـێ بەکـەڵکـەو دەبێ پشتگیـریی بکـرێت، چونکـە سەلـمـانـدوویـەتی کە میللەتی کورد خاوەنی زمـانێکی نەتـەوایـەتی خۆی بووەو دەبێت ئەو زمـانـە یەك بگـرێتەوە. ئەگەر تەماشای کتێبی (زمانی ئەڤێستا)[٤] بکەین، بەداخەوە لێرەدا دەرفەتی ئەوەمان نی‌یە چەند نموونەیێکی زمانەوانی پتـەوی پیشـان خوێنـەر بدەین، گەلێ بەڵگـەی بە نرخمان دەست دەکەوێ کە زمانی کوردی سەدان ساڵ پێش ئێستا زمـانێکی سەربـەخـۆی دەوڵەمەندبووەو بە هیچ شێوەیێك لە فارسی تازەو کۆنـەوە دانـەرێـژ راوە. بەم جۆرە پێـویستـە هەموومان هەوڵی ئەوە بدەین بە چی ڕێبازێکی زانستانەی ئاسان و پر مەبەست ئەو زمانە بیووژێنینەوەو گومانیش لەوەدا نی‌یـە ئەو ڕێبـازانـەی کە دوکتـۆر کامـل لە کتێبـەکـەی‌دا پێشنیـاری کردوون، گەلێ لایـەنی بە نرخیـان تێ‌دایـە لەم بارەیـەوەو بە لێ‌کـۆڵینـەوەی زیـاتـرو پـێـرەوی کردنێکی زانستـانـەش لایـەنـە بە نرخ و چاکـەکـانیـان دەردەکەوێ، بێ‌گومان ئەمەش ئەرکی گـەرشانی هەمووماند.

لە کۆتـایی‌دا سەرکـەوتن بۆ دوکتـۆر کامـل دەخوازم و بۆ ئەوانەش کە لە پەنای دکتۆر (کامل)ەوە دڵسۆزانە دەڕوانـنە زمانی کوردی.

پەراوێزەکان

١ - بڕوانە بەرگی یازدەهەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق - دەستەی کورد. ل (١٢ - ٢٩) ١٩٨٤:

٢ - دیراساتی سینکرۆنیك، واتە دیراسەکردنی زمان لە ماوەیێکی دەست نیشـان کراوی تایبـەتی‌داو دایـەکـرۆنیکیش دیراسەکردنی زمانە بە درێژایی مێژوو.

٣ - بڕوانـە کـتـێـبـی Loyns. J. Introduction to Theoretical Linguistics. (1968).

٤ - دوو ساڵ زیاترە خەریکی وەرگێرانی زمانی ئەڤێستام و ئێستا خەریکی پاك نووس کردنیم. لەم کتێبەدا گەلێ بەڵگەی پتەوم دەست کەوتووە کە زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆ بووە. داوا لە خوێنەری بەڕێز دەکەم چاوەڕوانی دەرچوونی بێت.

ملخص البحث

التنوير في كتاب « زمانى نه‌ته‌وايه‌تى كوردى - اللغة القوميّة الكرديّة »

غازى فاتح وه‌يس

يتناول هذا التحليل هذا الكتاب الذي الفه الدكتور كامل البصير وصدر عام ١٩٨٤ من الهيئة الكردية في المجمع العلمي العراقي ، يشيد الكاتب باهمية الكتاب في المقدمة ويتناول تلك المشكلة التي اشغلت افكار المثقفين الكرد، وان اسباب بروز هذه المشكلة تعود الى تعدد اللهجات الكردية ، وهذه ظاهرة طبيعية ولا تعد نقصاً او عيباً، وان عدم وجود لغة موحده لشعب ما يعتبر عائقاً كبيراً في طريق هذا الشعب ونقصاً كبيراً جداً، ولهذا باتت تلك المشكلة منذ القدم وليومنا هذا مثار نقاش ودراسات المثقفين . بعد ذلك يقف السيد غازى على عنوان الكتاب ويدعو الى دعم المشروع الذي يطرحه الدكتور كامل لذا يتفق مع آمال وطموحاتنا جميعاً . وبعد ذلك ينتقل الى تقييم الكتاب من حيث المنهج الدراسي الذي يلحق المضمون بالشكل، اي انه لم يهمل جهود الذين سبقوه في هذا المجال وبهذا يعتبر نبذة تاريخية عن المحاولات والجهود الذي بذلت في هذا الطريق . ثم يقف على محتوى الكتاب ومضمونه ويحلل ويناقش آراء الدكتور كامل البصير، مثلاً يقول الدكتور كامل ان اللغة ما معناه نتمثل بجميع افراد الامة وهي وسيلة للتعبير اما اللهجة فهي وسيلة لمجموعة من تلك الامة . ثم يقف على تقسيم اللغة - اللغة الاساسية - القاعدية — اللنهجة - اكسيت .

وان اللغة الكردية - القومية بلهجاتها تشكل اللغة الاساسية التي لها قاعدة واساس راسخ .

ثم يدعو الى بذل الجهود لتكوين لغة فصيحة موحدة، ثم يشير الى الاتجاهات التي حددها مؤلف الكتاب واقتراحه لتكوين اللغة القومية الكردية ، حيث يحددها بتطوير اللغة الكردية عبر تحريك التراث القومي والاعتماد على تصحيح اللغة الكردية بموروثنا القديم .

ثمة رأيان هامان :

١ - لايمكن تحديد النقص والتكامل في اللغة ، اي صحة وعدم صحة لهجتين اولغتين اذا لم تطابقا معاً، وفي الواقع ان ايا منهما غير ناقصه .

٢ - لايفصل بين تحطيم اللغة وتطويرها ، فاذا كان التحطيم طبيعياً فهو يعتبر تطوراً لأنه يعتبر تطوراً طبيعياً لصيغه دماغ الناطق باللغة . ولهذا لاتكون اللغة او اللهجة نقصاً حتى يسد هذا النقص او يعالج وكل تطور لايمكن ان يستمر ان لم يكن طبيعياً . والاتجاه الثاني يتم عن طريق الدراسة دون فرض لهجة على أخرى، والاتجاه الثالث يجعل الاصوات الكردية قاعدة لتكوين اللغة القومية ثم اختيار الاصوات الاصيلة ، والاتجاه الرابع يذهب ان نستخدم المفردة لغرض واحد اي التخلي عن المفردات المترادفة والاتجاه الخامس يقترح بان تكون المصطلحات والمفردات عن طريق الكلمات الاصيلة الكردية ثم نبدأ بتكوين اللغة القومية الكردية .

وفي الكتاب جملة من المسائل الاخرى تناولها السيد غازى باسهاب .